

Doğu Akdeniz Enerji Sarmalını İsrail Enerji Politikaları Penceresinden Değerlendirmek

Öz

Doğu Akdeniz medeniyetler denkleminin merkezi olma pozisyonunu halen korumaktadır. Modern çağların en büyük ihtiyacı olan enerji konusunda da bu durumunu korumaktadır. Özellikle Doğu Akdeniz, uzun bir zamandır ticaret yollarının, enerji transfer güzergâhlarının ve ulaşımın temel noktalarından birisi durumundadır. 2010 yılından itibaren artan bir şekilde enerji kaynaklarının ardı ardına bulunduğu, doğalgaz yataklarının ülkelerin enerji politika ve stratejilerini yeniden şekillendirme ve yeniden inşa etme mecburiyetinde kaldığı bir bölge olmuştur.

İsrail, açık denizlerinde bulunduğu doğalgaz yatakları ile tüm bu değişimin temelinde yer almaktadır. İsrail'in neredeyse tamamen dışa bağımlı olan enerji yönetimi ve politikalarının, gaz yataklarının keşfi ile yeniden şekillenmesi ve bu bağımlılıktan kurtulmasının üzerine enerji politikalarında ne gibi değişiklikler olacağı merak konusudur. İsrail, Ortadoğu'da, Doğu Akdeniz'de ve nihayetinde dünya genelinde etki gösteren devletlerden biriyken aynı zamanda genel devlet politikalarını uygularken enerji güvenliği, stabilizasyonu, ücretleri, temini, tüketim ve üretim dengesi gibi pek çok başlıktan etkilenmektedir. Başka bir ifade ile İsrail'i uyguladığı hangi politika olursa olsun bu politikayı tercih etmesinde etkili olan başat faktörlerden birisi içerisinde bulunduğu enerjiye bağlı-bağımlı jeopolitik ve stratejik durumdur. Bu nedenle İsrail'in enerji paradigmasında yaşanacak değişimlerin, diğer politika başlıklarında ve bu politikalarından etkilenecek diğer ülkelere de, değişimlere yol açacağı muhakkaktır.

Ömer Fuad Kahraman

Arş. Gör., Hatay Mustafa
Kemal Üniversitesi, Hatay
TR; kahraman.fuad@gmail.
com.

Geliş Tarihi:30-10-2019
Kabul Tarihi:05-12-2019

İsrail'in sadece ülke içerisinde ve bölgesinde değil, enerji politikalarının ucunda Rusya, Avrupa bölgesi ülkeleri ve Amerika gibi ülkelerin de etkileyeceği açıktır. Çalışma, İsrail'in temelinden değişen enerji politikalarını yeni keşifler doğrultusunda yeniden analiz etmeyi ve bu politikaların dolaylı ve dolaysız uzanımlarını ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.

Bu amaç doğrultusunda İsrail'in bürüneceği yeni enerji politikalarının ilk elden Türkiye, Yunanistan ve Mısır gibi bölge ülkeleri ve ikincil olarak da Avrupa bölgesi ülkeleri, Amerika ve Rusya'ya etkilerinin neler olabileceğine dair çıkarımlar yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Doğu Akdeniz, İsrail, Enerji, Bölgesel İlişkiler, Dış Politika

Evaluating the Eastern Mediterranean Energy Spiral from the Israeli Energy Policy Perspective

Abstract

The Eastern Mediterranean still maintains its position as the center of the meeting of civilizations. It also maintains its position in the field of energy, which is the greatest need of modern times. Especially the Eastern Mediterranean has long been one of the main points of trade routes, energy transfer and transportation. Recently, there has been an increasing number of energy resources found in succession since 2010. Natural gas deposits have been found, that have forced countries to re-shape and rebuild their energy policies and strategies.

Israel is at the core of this change with natural gas deposits. It is curious, with the discovery of gas deposits, and the liberation from dependency, what changes would be in energy policies, and upon the reshaping of Israel's energy management and policies, which were almost entirely dependent on foreign sources before. While Israel is one of the most influential states in the Middle East, the Eastern Mediterranean and ultimately worldwide, it is also influenced by many factors such as energy security, stabilization, wages, supply, consumption and production balance when implementing general government policies. In other words, one of the main factors influencing Israel's preference for the policy, regardless of whatever it is, is its energy-dependent geopolitical and strategic situation. Therefore, it is certain that the changes in Israel's energy paradigm will lead to changes in other policy topics and other countries affected by these policies.

**Ömer Fuad
Kahraman**

Res. Asist., Hatay Mustafa
Kemal University, Hatay, TR,
kahraman.fuad@gmail.com.

Received:30-10-2019
Accepted:05-12-2019

It is clear that not only Israel and the region of Israel, but also the countries of Russia, European countries and America will be affected ultimately by energy policies. The study aims to re-analyze the energy policies that have been changed with Israel as the base in the direction of new discoveries and reveal the indirect and direct extensions of these policies.

For this purpose inferences have been made about the effects of the new energy policies that Israel will adopt firstly on the countries of the region such as Turkey, Greece and Egypt and secondarily on the countries in the European region, America and Russia

Keywords: Eastern Mediterranean, Israel, Energy, Regional Relations, Foreign Policy

تقييم مصادر الطاقة في شرق البحر المتوسط من وجهة نظر سياسة الطاقة الاسرائيلية

ملخص

مازال شرق البحر الأبيض المتوسط محافظا على موقعه كمركز لمعادلة الحضارات. و هو يحافظ على هذا الموقع في موضوع الطاقة التي تعتبر من أهم احتياجات الحضارة في العصور الحديثة أيضا. و يعتبر البحر المتوسط وخاصة شرق البحر الأبيض المتوسط من أهم الطرق التجارية و المواصلات البحرية و خطوط نقل الطاقة. و قد أصبح في الفترة الأخيرة و خاصة بعد أن بدأت مصادر الطاقة و حقول الغاز تظهر واحدة تلو الأخرى اعتبارا من عام 0102 منطقة أجبرت فيها الدول على إعادة رسم سياساتها و استراتيجياتها في موضوع الطاقة.

تمتلك إسرائيل موقعا أساسيا في هذا التغير الجذري بسبب حقول الغاز التي اكتشفتها في سواحلها. و يعتبر موضوع التغيرات التي ستحصل في سياسة الطاقة الإسرائيلية موضع اهتمام بعد إعادة رسم سياستها و استراتيجيتها في موضوع الطاقة جراء اكتشافها لحقول الغاز و خاصة أن إدارة الطاقة في إسرائيل تعتمد بشكل كبير على استيراد الطاقة من دول أخرى. تعتبر إسرائيل من الدول التي تلعب دورا مهما في الشرق الأوسط و شرق البحر الأبيض المتوسط و العالم بشكل عام كما أنها بنفس الوقت تتأثر في تطبيق السياسات العامة للدولة بعدة عوامل مثل أمن الطاقة و استقرارها، وأسعارها، تأمينها، استهلاكها و إنتاجها. بتعبير آخر، أحد أهم العوامل المؤثرة في اختيار إسرائيل لأي سياسة لتطبيقها هو الوضع الاستراتيجي و الجيوستراتيجي المرتبط بالخارج في موضوع الطاقة. و لهذا السبب فان التغير الذي سيطرأ على سياسة الطاقة الإسرائيلية سيتسبب بتغيير في السياسات الأخرى لديها بالإضافة الى تغيرات في الدول الأخرى التي ستتأثر من هذه السياسات.

من الواضح أن التغيرات في سياسة الطاقة الإسرائيلية لن تؤثر في الدولة الإسرائيلية و منطقتها فحسب بل ستؤثر أيضا على دول أوروبا و روسيا و أمريكا أيضا. تهدف الدراسة الى إعادة تحليل سياسة الطاقة الإسرائيلية التي تغيرت جذريا في ضوء الاكتشافات الجديدة و اظهار الامتدادات المباشرة و غير المباشرة لهذه السياسة. و في هذا المنوال تم التوصل الى عدة استنتاجات حول التأثيرات التي يمكن لدول المنطقة مثل تركيا و اليونان و مصر أن تتأثر بها نتيجة السياسة الإسرائيلية الجديدة في مجال الطاقة أولا و التأثيرات التي يمكن أن تتأثر بها دول أوروبا و روسيا و أمريكا نتيجة هذه التغيرات ثانيا.

عمر فؤاد قهرمان

باحث، جامعة مصطفى كمال في هاطاي،
كلية العلوم الإدارية و الاقتصادية، حرم
طيفون سكن 31060 هاطاي،
kahraman.fuad@gmail.
com

Giriş

İsrail, Ortadoğu'nun kişi başına düşen enerji tüketimi bağlamında önde gelen ülkeleri arasında yer almaktadır (IEA, 2019). Tüketim miktarına karşın İsrail, yakın döneme kadar kendi topraklarında enerji yataklarına sahip değildi. Bu durum, İsrail devletinin bir kefeşi tüketim ve bir kefeşi üretim olan enerji terazisinde ithalata dayalı ciddi dengesizliklere neden olmaktadır. İsrail için bu, bu şartlar altında enerji ihtiyacının dengelenmesini sağlayabilmek adına mutlak surette enerji ithalatına önem vermesi gerektiği anlamına gelmektedir. İsrail içerisinde bulunduğu "olağanüstü" durum gereği, yani kendisine göre tanımlamak gerekirse "düşman devletler" tarafından çevrili olması haliyle (Gart, 1992) kuruluşundan bu yana enerji dengesini kurmanın peşindedir. Çevresi, Ortadoğu bölgesinin petrol zengini devletleri tarafından çevrili olmasına rağmen İsrail, ana kaynak olarak petrol ve diğer enerji kaynakları da eklendiğinde enerjiye erişim konularında oldukça stratejik hareket etmek mecburiyetindedir. Zira İsrail'in izlediği genişlemeci politikalar sonucunda çevre ülkeler Suriye, Lübnan, Mısır ve Ürdün gibi ülkelerle geçmişinde en az birer defa ucu savaşıla sonuçlanan sorunlar yaşamış, bu sorunlar da enerji ticareti ve transferi noktalarında sürekli ve sürdürülebilir bir enerji temininin önünde engeller oluşturmuştur (Bahgat, 2005: 672).

Bu çalışma, Doğu Akdeniz üzerinde son zamanlarda gerçekleştirilen tartışmalara farklı bir bakış açısından bakılmasına katkı sunmak amacıyla. Doğu Akdeniz'de enerji yatakları üzerinden ortaya çıkmış bulunan ve giderek de önem kazanan bu durumu gerektiği gibi ele alabilmek adına, tarafların bakış açılarını göz önünde bulundurmaya gerekmektedir. Bu bağlamda İsrail'in enerji alanındaki politikalarını değerlendirerek Doğu Akdeniz konusunda ortaya koyacağı farklı politika alternatiflerini açığa çıkarmak, bir anlamda bölgede önemli bir role sahip Türkiye açısından da, oldukça kıymet arz eder. İsrail'in bölgede hangi adımları atacağını, hangi politikaları takip edeceğini tahmin edebilmek adına, İsrail devletinin enerji yönetimi politikaları bağlamında hangi pozisyonda durduğunu bilmek gerekecektir.

Değerlendirmede öncelikle İsrail'in enerji politikaları irdelenecek, ardından bu politikalar doğrultusunda İsrail'in Doğu Akdeniz'de yürüttüğü stratejik adımların iç ve dış sebeplerin hangi anlama geldiğine dair bir yol çizilmeye çalışılacaktır. Sonuç olarak, İsrail'in uygulamaya koyduğu enerji politikalarının, genel amaçları doğrultusunda hangi yöne evrileceği tespit edilmeye çalışılacaktır.

İsrail'in Enerji Politikaları: Amaçlar ve Hedefler

İsrail, kuruluşundan itibaren gelişen ve çeşitlenen ekonomisinin enerji ihtiyaçlarını desteklemeye çalışmaktadır. İsrail'in hızlı sayılabilecek sanayi atılımı, buna bağlı ekonomik gelişmeleri; dar alana sıkışan ve artması için desteklenen nüfus yapısı ile birlikte enerji ihtiyaçlarının arttığı da görülmektedir. Bu artışın yanında enerjinin yeterli altyapı imkânlarıyla yerleşik nüfusa dağıtımı, iletimi, bununla birlikte sanayi kuruluşlarına ve savunma sistemlerine aktarılması da ihtiyacın giderilmesini elzem hale getirmektedir. Bu nedenle İsrail'in birincil derecede ortaya çıkan öncelikli enerji politikası, enerjinin yeterli derecede ve genellikle sürekli artan şekillerde temin edilmesi olarak öne çıkmaktadır (Griffiths, 2017: 256). Buna bağlı olarak enerjinin temin edilmesinde, enerji yollarının güvenliğinin sağlanması da ayrıca önemlidir; zira İsrail devletinin çevresi yukarıda bahsettiğimiz üzere kendisine pek de hoş karşılık vermeyen komşu devletlerle sarılmış haldedir ve bu durum ülkenin sadece neredeyse deniz üzerinden¹ enerji temin edebilmesi anlamına gelmektedir (Bahgat, 2005: 672). Kısaca İsrail'in kendisi için sabit-sürekli-sürdürülebilir ve güvenli bir enerji temini için enerji politikası belirlediğini, İsrail'in önceliklerinin bu olduğunun söylenmesi pek güç değildir².

İkincil olarak, İsrail'in enerji temini konusunda kendisine "yeterli derecede enerji sağlamasını" ifade ederken enerji sağlayıcılar ve enerji tüketiciler arasında bir dengeden bahsettiği söylenebilir. Bu açıdan İsrail, aynı zamanda ekonomik dengeleri de öncelemektedir (Griffiths, 2017: 266). Enerji kaynaklarının ülke sınırları içerisinde geçmişte çıkarılamamış olması, enerji ithalatı konusunda pek çok ülkede olduğu üzere ekonominin dengelenmesi ihtiyacı, ülke çıkarlarının bağımsız bir şekilde sürdürülebilmesi gerekliliği, bağımsız bir dış politikanın ve dolayısıyla buna bağlı bir iç politikanın sürdürülebilmesi gibi konular bağlamında farklı vizyonların geliştirilmesini mecburi kılmaktadır.

Bu ifadelerden yola çıkılarak İsrail'in izlediği enerji politikaları amaçlarını maddelendirmek mümkündür ve bu, politikaları daha anlaşılır ve öz hale getirecektir:

Arz güvenliği ve dengeli bir enerji karışımının sağlanması,

¹ İsrail'in kendi ifadesi ile "energy island" (Report of Ministry of Energy of Israel, 2018: 17 ve Sachs and Boersma, 2015: 6)

² Bu politikanın başka bir ifadesi için İsrail'in, Rusya ve Azerbaycan'dan Türkiye üzerinden doğalgaz temin edebilmesi için 2009 öncesinde girişimleri olmuştur (Murinson, 2008: 57-58). Bu girişimler daha sonra Türkiye ile aralarında yaşanan siyasi krizler ve takip eden yıllarda açık denizlerinde bulunan doğalgaz kaynakları ile tamamen rafa kalkmıştır.

1. Petrol ve gaz kaynaklarının sürdürülebilir gelişimi ve doğal gaz rezervlerinin artırılması,
2. Doğal gaz arzının iç ve dış pazarlara sağladığı faydaların artırılması,
3. Doğalgaz altyapısında genişleme ve ilerlemenin sağlanması ve gazın sanayi sektöründe temiz bir enerji kaynağı olarak kullanılması
4. Enerji sektöründe özel sektör yatırımlarını ve rekabeti teşvik etmek,
5. Enerji kullanımının çevresel etkilerinin en aza indirilmesi ve enerji verimliliğinin artırılması ve alternatif yakıtların kullanılmasını olası hale getirmek,
6. Enerji ve su sektörlerinde araştırma ve geliştirmeyi teşvik etmek.

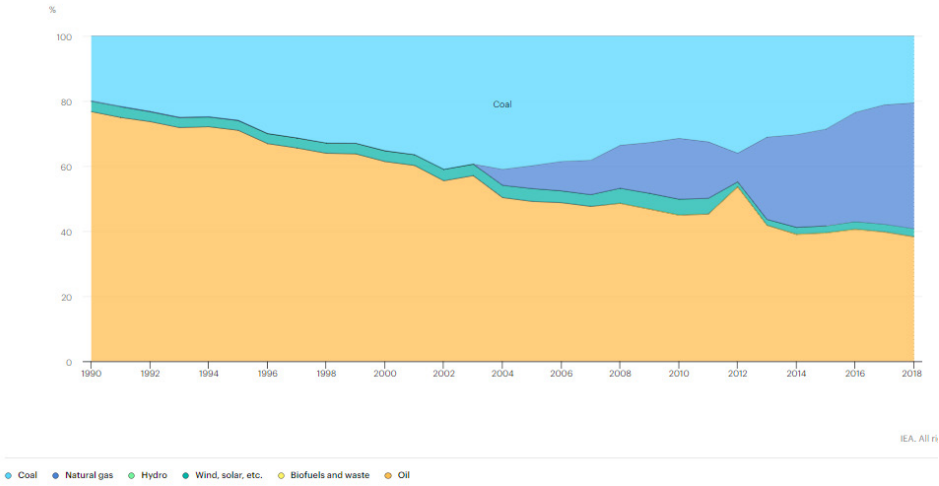
İsrail'in bu politikaları hayata geçirerek elde etmek istediğı faydalar açıktır. Bunlar arasında enerji ihtiyaçlarının yeterli şekilde karşılanması, enerji altyapısının yeterli seviyede kurulması, ucuz enerji alternatiflerinin değerdendirilmesi, enerji girdi maliyetlerinin düşürülmesi, enerji tüketiminin çevreye verdiği zararların en aza indirilmesi, enerji tüketiminde birim enerji başına düşen maliyetlerin azaltılması, enerji verimliliğinin artırılarak enerji tasarrufu yoluna gidilmesi gibi alt maddeleri sıralamak mümkündür. Fakat nihayetinde bu amaçların ana ekseninde sanayi üretiminin ve imalat sektörünün sekteye ve zarara uğramaması, ülke güvenliğinin sağlıklı ve istikrarlı şekilde sürdürülmesi, dış politikada bağımsız bir politika örgüsünün takip edilebilmesi gibi daha üst seviyede noktalara temas ettiğini söylemek güç değıldir (Shaffer, 2011: 5379-5380).

Doğalgaz Devrimi (Gas Revolution)

İsrail, deniz sahilinde 2009 ve 2010 yıllarında bulduğı Tamar, Dalit, Leviathan, Karish ve Tanin doğalgaz yataklarına sahiptir. Buradan elde ettiğı doğalgazı 2013 yılından beridir ülke içerisinde kullanmaktadır. İsrail, bu yatlardan çıkacak olan doğalgaz rezervlerini hem iç piyasada hem de dış piyasada değerdendirmenin yollarını aramaktadır. Bulunan doğalgaz kaynaklarının hacmine ilişkin tartışmalar oldukça farklı noktalardan ele alınmakla birlikte bulunan doğalgazın İsrail'in iç piyasasına dış piyasa taleplerini karşılamaları halinde bile, kendi değerdendirmelerine göre, 2048 yılına kadar tüm alanlardaki enerji ihtiyaçlarını karşılayacak biçimde olduğı söylenmektedir (Sachs and Boersma, 2015: 11). Fakat bu durumda dahi İsrail için yeni bir enerji politikası sorunsalı ortaya çıkmıştır: İsrail doğalgazı ülke içerisinde

mi kullanmalı yoksa ihraç etmeli midir, sorunun cevabında aslında İsrail'in ülke içindeki ihtiyaçları karşılamak kadar ihracına da bir miktar pay ayırmak niyetinde olduğu söylenebilir (Fischhendler and Nathan, 2014: 157). Fakat öncelik mutlaka iç piyasa olmuştur, çünkü İsrail'in stratejik konumu ve durumu bunu gerektirmektedir. Bu yön doğrultusunda, aşağıda tabloda görüleceği üzere İsrail, 1990 yılından itibaren 2018 yılına kadar petrole (1990'da %70 petrol %0 doğalgaz) dayalı olan enerji çeşitliliğini doğalgaza (2018'de yüzde %40 petrol %40 doğalgaz) dönüştürmektedir.

Total primary energy supply (TPES) by source, Israel 1990-2018

Tablo1. Kaynaklarına Göre Enerji Dağılımı, İsrail 1990-2018 (<https://www.iea.org/countries/israel>)

İç piyasada, yukarıda bahsedilen gereklilikler sebebiyle İsrail'in kendi ihtiyaçları doğrultusunda giderek doğalgaz haricinde olan enerji kaynaklarından uzaklaştığı ve doğalgaza yöneldiği, devlet kurumlarının ve enerji politikalarının da bu doğrultuda olduğunu söylemek mümkündür (Adiri Committee, 2018). Bu politika ile hedeflenen amaçlar arasında enerji stratejilerinin bağımsız ve istikrarlı şekilde yönetilmesi bulunmaktadır. Doğalgaz kaynaklarının özellikle petrol kaynaklarına alternatif olarak kullanılması, İsrail'in enerji politikalarında önceliklerinden birisi haline dönüşmüştür. İsrail elektrik üretiminden taşımaya kadar pek çok alanda artan şekilde petrol yerine doğalgaza dayanmayı amaçlamaktadır. İsrail'de 2012-2013 yılları

rındaki çalışmalarında ve bu konudaki tavsiyelerinde Tzemach Komitesi³ bulunan doğalgaz rezervlerinin öncelikle iç piyasada kullanılmasını tavsiye etmiştir. Fakat daha sonraki yıllarda yapılan çalışmaların detaylandırılması ve bu süre zarfından doğalgaz rezervlerinin yeni yataklarla artırılması gibi sebeplerle Komite, doğalgaz rezervlerinin, iç piyasa içerisindeki kullanım haklarının saklı kalması şartıyla bir miktarının ihraç edilmesi tavsiyesini vermiştir.

İsrail devleti, enerji konusundaki politikalarını doğalgaz rezervlerinin bulunmasının ardından neredeyse tamamen doğalgaz kaynaklarına bağlı şekle getirmeyi tercih etmektedir⁴. Aslında bu politika tercihi bir anlamda anlaşılabilir bir durumdur zira İsrail içerisinde kullanılan enerji tüketimi, doğalgaz hariç neredeyse tamamı ithal edilmiş ürünlerden temin edilmektedir. Devletin doğalgaza merkezli politikaları arasında 2030 yılında ülke genelinde doğalgaz haricinde çalışan tüm üniteleri ya doğalgaz ile çalışmasını veya doğalgazla çalışan ikameleri ile değiştirilmesini sağlamak hedefi vardır. Bunların mümkün olmadığı yerlerde elektrikle çalışan ünitelerin kullanılması öngörülmektedir. Bunlar arasında bireysel ve toplu taşıma için kullanılan araçlar veya deniz taşıtları da dâhil olarak bulunur (Report of Ministry of Energy of Israel, 2018).

Dış piyasa için ise İsrail doğalgazın satışını planlamaktadır. Bu plan, henüz hayata geçmemiş olsa da İsrail, bir zamanlar sınırlarında anlaşmazlıklar ve savaşlar yaşadığı Mısır ile ikili anlaşmalar gerçekleştirerek, Mısır'ın yanında Ürdün ile de satış sözleşmeleri yaparak hayata geçirmeye çalışmaktadır. Mısır, İsrail için doğrudan sadece doğalgaz satışı yapabileceği bir ülke olmanın dışında, münhasır ekonomik bölgesini de kullanarak doğalgazını gerek boru hattı ile gerekse LNG dolum tesisleri ile yurtdışına satışta kullanabileceği bir bölgeyi İsrail'e sunmaktadır. Ayrıca Mısır, doğalgaz kaynaklarının diğer Arap ülkelerine satışında da aracı bir rol üstlenerek doğalgazın Ortadoğu'dan Afrika'ya kadar ve hatta Mısır'dan gemiler yoluyla Avrupa üzerine de taşınmasında da önemli bir merkez olarak işlev görebilecektir. Elbette Mısır ile ilişkilerin bu minvalde değerlendirildiğinde, Mısır siyasetini

³ Komite, İsrail'in doğalgaz konusundaki enerji politikalarını yeniden şekillendirmek amacıyla kurulmuş, üyeleri hükümet ve meclis üyelerinden seçilmiş kişilerden oluşmaktadır. Bu Komite enerji politikaları konusunda İsrail Enerji Bakanlığına tavsiyelerde bulunmaktadır. Tavsiyeler içerisinde teknik analizlerden stratejik kararlara kadar pek çok yönden içerik bulunmaktadır.

⁴ Bu konuda enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesinin yanında, özellikle 2012 sonrasında doğalgazın bulunması ile yenilenebilir enerji yatırımları konusunda İsrail'in ciddi bir duraklama dönemine girdiğinden ve bunun doğrudan sorumlusunun bir anlamda doğalgazın bulunmasının olduğunu ifade etmek gerekir (Michaels and Tal, 2015: 483, Karakosta, Doukas and Psarras, 2009: 1405)

kimlerin yönettiğine dair soru işaretlerini de beraberinde getirmesi muhtemeldir. Sisi yönetimi altındaki bir Mısır idaresinin, İsrail ile olan ilişkilerinin bu denli yakın olması, Mısır Müslüman Kardeşler tarafından idare edilse idi mümkün olabilir miydi, tartışmalara açıktır.

Uluslararası Anlaşmalar Çerçevesinde İsrail ve Enerji Politikaları

İsrail, ülke içerisinde enerji politikalarını yeniden şekillendirmiştir. Buna yukarıda değinilmiştir. Bu başlık altında ise İsrail'in özellikle dış politikada enerji politikalarına bağlı olarak geliştirebileceği adımlar irdelenecektir. Bu amaçla, İsrail'in uluslararası alanda doğalgaz rezervlerine dair geliştirdiği, enerji güvenliği, enerji arzı ve temini konularından tekrar bahsetmek yerinde olur kanaatindeyiz.

Ortadoğu bölgesi, politik konumunda çok fazla değişkene bağlı ve hızlı aksiyonların yaşandığı bir bölgedir. İsrail'in tüm politikaları da bölgenin diğer aktörleri olan Türkiye, Yunanistan, GKRY, KKTC, Suriye, Mısır ve Libya kadar bu değişimlere bağlamak mecburiyetindedir. Arap Baharı ile Mısır'da ve Libya'da bir ucu halen süren politik değişim ve dönüşümler, Suriye'deki iç savaş ve politik istikrarsızlık, Türkiye'nin bölgedeki yürütmek istediği liderlik pozisyonu, İsrail ve Gaza ve Golan Tepeleri bölgelerinden doğan Filistin ve Suriye ile aralarındaki çatışma, İsrail ve Türkiye arasında farklı sebeplerle tekrarlanan gerilimler, Türkiye'nin Kıbrıs Rum tarafı ile husumeti gibi daha üzerine birçok madde eklenebilecek nedenlerle bölgenin politik bileşenlerini okumak zorlaşmaktadır.

Tüm bunların yanında Mısır, İsrail ve Kıbrıs açıklarında bulunan doğalgaz rezervleri de eklendiğinde bölgenin enerji politikalarının içinden çıkılmaz bir boyut kazandığını anlamak zor değildir. Bu siyasi şema içerisinde bölgedeki doğalgaz kaynaklarının kullanıma sunulması iki farklı yol üzerinden mümkün gözükmektedir. Bunlardan bir tanesi doğalgazın, bu gazı kullanacak bölge olan Avrupa'ya gemilerle transfer edilmesi, diğer ise bu transferin bir boru hattı inşa edilerek (EastMed Pipeline Project) sağlanmasıdır. Her iki durumda da farklı görüşler⁵ bulunmasına rağmen boru hattı

⁵ Yapılan araştırmalara göre bölgeden Avrupa üzerine doğru Leviathan'dan başlanarak sırasıyla Kıbrıs, Girit, Crete Yarımadası (Yunanistan) ve İtalya, buradan da Avrupa içlerine boru hattı olmadan transfer edilmesi planlanmaktadır (IGI Poseidon, <http://www.igi-poseidon.com/>). Fakat bu boru hattının inşasının, getireceği mali yükler sebebiyle Avrupa'nın hâlihazırda kullandığı Rus doğalgazından daha pahalıya mal olacağı ve Avrupa'nın bu şartlar altında bu gaz rotasını kullanmasının pek mümkün olmadığı da tahmin edilmektedir. Buna karşın gazın deniz yolu ile gemilerle transfer edilmesi ise boru hattına nazaran neredeyse 3 katna varan maliyetler ortaya çıkarmaktadır. Yalnız boru hattının inşası en azından teknik olarak mümkündür. Daha detaylı bilgiler için bkzn (Tagliapietra, 2013; Sachinis, 2012; Ruble, 2017; Akyener, 2017)

projesinin bölgedeki ülkeleri birbirleri ile yakınlaşmaya, cepheleşmeye ve zaten hâlihazırda gayet karışık olan siyasal arenanın daha da karışmasına neden olduğu açıktır.

İsrail, Leviathan bölgesinde doğalgaz bulunduğu 2009-2010 yıllarında bu bölgelerdeki arama faaliyetlerini Amerikalı Noble Energy şirketi ile birlikte gerçekleştirmekteydi. Daha net bir ifade ile Tamar ve Leviathan gibi büyük miktarlarda gaz rezervlerini bulan şirket bu şirketti. Bu şirketin dışında bölgede arama tarama faaliyetlerine devam eden başka uluslararası şirketler de bulunmaktaydı. Yalnız İsrail'in Leviathan bölgesinde büyük miktarlarda rezerv bulması İsrail için yukarıda bahsettiğimiz gibi gazın iç ve dış piyasada kullanılmasına dair sorunun yanında, eğer bu kaynak dış piyasada kullanılmak isteniyorsa, bunun dış piyasaya nasıl taşınacağı sorusu ve sorunuyla birlikte gelmekteydi. Doğalgaz bulunmuştu ama "ulaşılabilir" ve "kullanılabilir" miydi?

Bu sorunun cevabını pozitif çevirmek için İsrail yönetimi bölge devletleri ve bazı uluslararası şirketlerle doğalgazın çıkarılması, taşınması ve hatta doğalgazın tankerlere yüklenmesi için gerekli alt yapının kurulması adına anlaşmalar yapma eğilimine girdi. Bu adımlar, İsrail için ilk önce bölgede gaz arama faaliyetlerinde bulunulması için irtibata geçtiği uluslararası şirketlerin ait oldukları ülkelere yönelik oldu. Bu ülkeler Amerika, İngiltere, İtalya, Güney Kore gibi bölgede faaliyet gösteren ülkelerin şirketlerinden oluşuyordu. Fakat bu şirketlerin doğalgazın LNG tankerlerine deniz üzerinde yükleme yapabilen bir tesis kurulması için finansman sağlamaları çok ihtimal dâhilinde değildi. Nihayetinde bu şirketler bölgedeki kârlılıklarını düşünerek bundan uzakta durmayı tercih ettiler (Henderson, 2013).

İsrail ise herhangi bir dolun tesisini kendi ülke sahilinde inşa etmeyi ikinci planda görmektedir. Bu şekilde kurulacak bir dolun tesisi, tesisin yüksek maliyetlerinin yanında doğalgazın her seferinde aktarılması için transfer maliyetleri de doğuracağından, tüketiciler için doğalgazı pahalı bir enerji alternatifine getirmektedir. Önemli olan doğalgazın olabilecek en ucuz yol ile sürdürülebilir şekilde enerjinin tüketildiği noktalara ulaştırılabilmesidir (Griffiths, 2017). İsrail bu amaçlarla Leviathan bölgesinden Avrupa üzerine inşa edilecek bir boru hattının stratejisini çizmektedir. Bu, en ucuz, güvenli, sürdürülebilir, piyasaya ulaşımı kolay yol olarak gözükmektedir (Fischhendler and Nathan, 2014).

İsrail doğalgazda enerji politikalarını bu amaçla çevre ülkelerden jeostatejik olarak kendisine yakın olan Yunanistan, GKRY ve Sisi yönetimi altındaki Mısır ile birlikte gerçekleştirmenin peşindedir. İlk olarak İsrail, 2012 Kasım'ında Yunanistan ve GKRY ile bir anlaşma imzalamıştır⁶. Bu anlaşma, Kıbrıs ve İsrail açıklarında bulunan doğalgazın Yunanistan'a sevk edilmesine müsaade ediyordu (Henderson, 2013). Böylelikle Doğu Akdeniz Enerji Koridoru ilk kez gündeme gelmeye başlamış ve bölgede çoklu ortaklıkların önünü açmaya başlamıştır. Bu görüşmelerde EastMed Boru Hattı'na dair yol haritalarının da çizildiği söylenebilir. Bu Anlaşma, Türkiye'nin GKRY'ni tanımaması ve özellikle bölgede stratejik bir aktör ve enerji aktarımında söz sahibi bir ülke olmak istemesi⁷ (Austvik and Rzayeva, 2017: 544) gibi nedenlerle Türkiye'nin dikkatini çekmiş ve rahatsız olmasına neden olmuştur.

Aslında İsrail'in bölgedeki gaz ortaklıklarının, daha önceden ekonomik ve askeri olarak irtibatla olduğu ülkelerle olması dikkat çekicidir. İsrail, bölgede Amerika, Yunanistan ve Türkiye ile ticari ve askeri ortaklıkları gerçekleştirmiş olmasına karşın, Türkiye ile olan ortaklığı 2010 yılında sonra ermiştir. Türkiye, bu döneme kadar İsrail'in bölgede az ya da çok ilişkide bulunduğu ülkelerden birisi iken 2010 yılından itibaren Türkiye ile yaşanan Mavi Marmara Olayı, Filistin ve Kudüs üzerinden yaşanan gerginlikler, İsrail'in toprak ilhaklarına karşı konulan tepkiler gibi sebepler dolayısıyla ilişkilerin kopma noktasına gelmiş olması İsrail'i bölgede Yunanistan ve GKRY ile daha fazla ortaklık yapmaya itmiştir. Bu döneme kadar İsrail'in Ceyhan Boru Hattı üzerinden doğalgaz satmasına yönelik çalışmaları ve planları olduğu bilinmektedir (Winrow, 2016). Bu planlar ise Suriye iç savaşı ve Türkiye ile yaşanan krizlerle rafa kalkmış gözükmektedir. Türkiye ancak bu üç ülke arasında, Mısır'ın da dâhil olduğu bir çemberden, Suriye, Lübnan, Libya ve KKTC yönetimlerinin dışlandığı bir sistemi kabul etmediğini gerek arama gemilerini bölgeye göndererek gerekse Libya ve diğer aktörlerle olan anlaşma ve görüşmelerini ilerleterek açıkça göstermektedir⁸.

⁶ Bu anlaşma 2019 yılının Mart ayında EastMed Boru Hattı'nın 2020 yılında Amerika'nın da himayesinde kurulmasına öncülük eden bir anlaşma ile ciddi boyut kazanmıştır. 2012 ve 2018 anlaşmaları için bkz Energy World Website, <https://www.energyworldmag.com/leaders-of-cyprus-greece-and-israel-signed-agreement-on-eastmed-pipeline/>, NewEurope Website, <https://www.neweurope.eu/article/greece-cyprus-israel-eastmed-gas-pipeline-reaches-washington/> Access Date: 12.12.2019

⁷ Türkiye dünya üzerindeki toplam doğalgaz enerji arzının yüzde 47'sini barındıran Doğu ülkeleri ve enerji harcamalarının yüzde 17'sini barındıran Avrupa arasında bulunmaktadır ve bu iki nokta arasında transfer hattı olmayı üstlenmek Türkiye'nin enerji politikaları arasında yer edinmiştir (MFA, 2019).

⁸ Türkiye, Libya ile son dönemde imzaladığı Münhasır Ekonomik Bölge Anlaşması ile İsrail, Yunanistan, GKRY ortaklığında gerçekleştirilecek herhangi bir boru hattı projesinde kendi dahli olmadan müsaade etmeyeceği yönünde mesajlar vermekten çekinmemektedir (BBC, 2019)

Bölge Dışı Aktörler Çerçevesinde İsrail, Enerji Politikaları ve Doğu Akdeniz

Bu denklemin bölge ülkelerden olduğu kadar bölge dışı aktörlerden de katılımcıları bulunmaktadır. Bu enerji koridoruna dair enerji stratejilerine Avrupa Birliği, Rusya ve Amerika gibi aktörleri de eklemek mümkündür. Özellikle Avrupa Birliği bölgesi ülkeler için durum, yakın ve uzak vadede enerji ihtiyaçlarını güvenli bir şekilde karşılamak gibi bir çerçevede değerlendirilirken (Ruble, 2017: 350-351) durumun vahameti daha çok ön plana çıkmaktadır. Avrupa bölgesi, Rusya, Norveç ve Cezayir'den doğalgaz alımlarının yüzde 80'lerde gibi ciddi bir miktarını karşılamakta iken alternatif rotalardan kendisine gaz temin etmeye çalışması stratejik olarak bölge ülkelerini rahatlatacaktır. Fakat aynı zamanda bu gaz temininin de var olan gaz fiyatlarını artırmaması gerekmektedir. Ayrıca enerji sektörüyle doğrudan ilintili olan çevreci bir yakıt türü olarak doğalgazın, Avrupa ülkelerinde kullanımına giderek ağırlık verilmek istenmesi, tüketim miktarını artıracak başka bir sebep olarak enerji politikaları konusunda baskılayıcı etkenlerden bir tanesini oluşturmaktadır (Bilgin, 2009: 4483-4484). İşte tüm bu nedenlerle, nihayetinde enerji sağlayıcılarının ve enerji temin güzergâhlarının çeşitlendirilmesi noktasında Avrupa için İsrail gazı farklı bir alternatifi olası hale getirmektedir (Ruble, 2017: 342-343). Bu nedenle İsrail gazının Avrupa'ya ulaşması noktasında da ekonomik ve siyasi müdahalelerin, desteklerin gelmesi kaçınılmaz gözükmektedir.

Bölge dışı aktörlerin en önemlilerinden bir diğeri ise Avrupa bölgesi ile enerji ilişkileri de değerlendirildiğinde Rusya'dır. Rusya, Avrupa enerji piyasasında güçlü şekilde devam ettirdiği enerji tekeli olma pozisyonunu korumak niyetindedir (Bilgin, 2009). Bu tekel olma durumunu, politik stratejilere çevirmesinden dolayı Rusya için bu durumun devamı oldukça önem arz eder. Doğu Akdeniz enerji denkleminde bu nedenle Rusya, bir taraftan Doğu Akdeniz gaz koridorunu kontrol etmek diğer taraftan da Türkiye'nin Avrupa'ya enerji akışında alternatif bir rota olarak ortaya çıkmasına engel olabilmek adına müdahil olmaktadır. Rusya bu nedenlerle GKRY tarafını ciddi şekilde destekleyerek onların tezlerine ve enerji politikaları konusunda İsrail'in de içerisinde olduğu tezlere destek vermekte; bir anlamda Türkiye'nin de karşısında kurulabilecek bir boru hattı ittifakının –özellikle Yunanistan üzerinden kurulacak olan- tarafında pozisyon almaktadır. Diğer taraftan Suriye'nin bölgedeki hassas konumunun da koruyucusu olarak askeri ve ekonomik yatırımlarla Rusya da bölgedeki önemli güçlerden biridir (Stergiou, 2017: 105-107).

Bölge dışı aktörlerden bu kapsamda değerlendirilecek son ülke Amerika'dır. Amerika bölgede diğer devletler gibi kendi menfaatlerini maksimize ederek zarar risklerini en aza indirmeyi amaçlamaktadır. Bu amaçlar arasında İsrail'in çıkarlarını korumak en öncelikli olanıdır ve İsrail'in serbest bir enerji koridoruna sahip olması bu bakımdan Amerika için oldukça önemli hale gelmektedir. Bölgede istikrar kazanmış güçlü bir İsrail, bölgede yer alan Amerika çıkarlarının da en ciddi koruyucu ve bölgenin de şekillendirilmesinde üs bölgesi konumunda olma halini sağlamlaştıracaktır. Bundan başka olarak bölgenin siyasi istikrarının sağlanması ve özellikle bu istikrarın, bölgede İsrail, Yunanistan ve Kıbrıs ile ortaklık kurabilecek şekilde ve yapıda olması da önemlidir. Bunun anlamı, bölgenin Avrupa'nın alternatif enerji koridoru olma niteliği taşıması sebebiyle bir taratan Avrupa'yı ve İsrail'i güçlendirmesi, diğer taraftan Rusya'nın Avrupa üzerindeki enerji hâkimiyetini zayıflatmasıdır. Türkiye'nin de bu denklemde Amerika'nın desteğinde bulunduğu İsrail ve Yunanistan tarafında olması, GKRY ile aralarında yaşadıkları sorunları bir an önce çözmeleri Amerika'nın bölgedeki stratejik adımlarını kolaylaştıracaktır (Cropsey and Brown, 2014; Grigoriadis, 2014).

Sonuç

Tüm bu noktalardan değerlendirildiğinde, İsrail'in enerji politikalarının biçimlenmesinde, teorik çerçeveyi şekillendiren önemli bir dönüm noktadan bahsetmek faydalı olacaktır ki bu, İsrail'in "Gaz Devrimi" olarak adlandırdığı dönüşümü başlatmasına imkân veren son on yılda bulunan gaz rezervleridir. İsrail, münhasır ekonomik bölgesinde ve çevresinde bulunan doğalgaz rezervleri ile dışa bağımlı olan ekonomik enerji politikasını bu yönde dengelemeye çalışmaktadır. Bu kapsamda kömür ve fosil yakıtlardan daha ucuz ve temiz olan doğalgaza geçişin devlet politikası olarak teşvik ve temin edildiği görülmektedir. Bu yatakların keşfedilmesi ile İsrail enerji politikaları bağlamında ülke içerisinde enerji kalemlerini çeşitlendirmek amacıyla özellikle petrole dayalı olan enerji giderlerini doğalgaza doğru yönlendirmeye çalışmaktadır.

Ancak bu çabanın dış politikada doğal iki karşılığı olacaktır. Bunlardan ilki ise daha önceden temin edilen petrol kaynaklarının özellikle Amerika kaynaklı olması ve Amerika ile olan ilişkilerin bu yönde yeniden bağımsızlaşma şeklinde ele alınmasıdır. İkincisi ise İsrail, doğalgaza giderek artan bağılılığı nedeniyle bölgesel ilişkilerini geliştirmek zorunda kalacaktır. En azından dış politikada şimdiye kadar bölgesinde kendisini tecrit eden yaklaşımlardan uzaklaşmasını mecbur kılacaktır. Başka bir ifade ile mesela İsrail

doğalgaz arama tarama faaliyetlerini yayabilmek adına hem de giderek artacak olan doğalgaz ihtiyaçlarını karşılayabilmek adına bölge devletleri olan Mısır, Suriye, Libya, Türkiye ve Yunanistan gibi ülkeler ile Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ve Kuzey Kıbrıs Türk Yönetimi ile olumlu ilişkiler kurmak zorunluluğunu hissedecektir. Bu durumda İsrail'i tarihinde olmadığı kadar bölgesine bağımlı bir devlet haline gelmiş görmek ihtimali doğarken aynı zamanda özellikle dış politikada çevresinden bağımsız defacto hareketlerde ve politikalarda bulunmasını engelleyecek faktörlerden en önemlisi olarak öne çıkabilecektir.

Bu iki alt nedenin bir anlamda birbiri ile çakıştığını söylemek doğru olabilir. Başka bir ifade ile bölgesine bağımlı hale gelen bir İsrail'in bölgede izleyeceği politikalar konusunda daha hassas hale geleceğini savunmak mümkün olabilir. Yalnız bunun için İsrail'in çevresinde yer alan ve işbirliğinde bulunduğu ülkelerden ortak bir hareketin bir anda karşısına çıkması gerekecektir. İsrail, eğer çevresinde yer alan devletler bir araya gelirse, Petrol Krizinde olduğu gibi, kendisini savunamayacak durumda kalmaya mahkûmdur, denebilir. Yalnız bu şartlarda dahi doğalgazın ve farklı enerji kaynaklarının İsrail'in daha önce yaptığı şekilde temin edilmesi yoluna gidilmesi de farklı bir seçenek olarak durmaktadır. Ancak İsrail'in enerji politikalarında daha esnek, bağımsız, ucuz, sürdürülebilir, güvenli ve istikrarlı bir enerji akışının sağlanması noktalarında ortaya koyduğu hamlelerin bu açıdan kendi kısır döngüsünü ve imkânsızlıklarını içerdiğini de not etmek gerekmektedir.

Fakat bu noktaların yanında bahsedilmesi gereken negatif bir senaryo daha vardır. Yukarıda bahsedildiği üzere Mısır ve İsrail arasındaki yakınlaşmalar, geçmişinde birden fazla kez çatışmada bulunmuş iki devlet arasında nasıl bu denli mümkün olabilmektedir, şüphesiyle sarsılmaktadır. Mısır'ın yönetimini ele geçirdiği durumlarda Müslüman Kardeşler veya Arap milliyetçiler için İsrail'in, Mısır ile aralarında gerçekleştirdiği anlaşmalar ve bağılılıkları ne denli etkileyeceği düşünülmelidir. Müslüman Kardeşler gibi öteden beridir İsrail devletine sıcak yaklaşımlar sergilemeyen siyasi tarafların, geçmişte olduğu gibi Mısır yönetimini tekrar ele geçirmesi durumunda enerji anlaşmalarının akibetinin nasıl şekillendireceği tekrar hatıra getirilmelidir. Zira İsrail'in Tahrir Olaylarından dolayı enerji politikalarında Mısır ile olan anlaşmaları ve birliktelikleri konusunda ne kadar kuşkuda kaldıklarına dair emareler bulmak mümkündür (Sachs and Boersma, 2015: 6). Ancak, buradan çıkarılacak asıl sonuç, Mısır iç siyasetine, İsrail'e karşı olan siyasi taraflar eğer ülke yönetimini ellerine geçirirlerse, İsrail'in müdahil olup olmama konusunda ne denli masum kalabileceğidir. Enerji anlaşmalarının devam ede-

bilmesi ve İsrail'in enerji politikalarının beklenen faydaları sağlayabilmesi adına Mısır yönetiminin İsrail'e yakın isimlerden kurulu olması elzemdir. Bu "siyasal istikrarın" sarsılmasının, İsrail'in kendisi için enerji yönetimi ve politikalarında köklü değişiklikleri de beraberinde getirmesi kaçınılmaz olacaktır.

Buna benzer bir örnek, Libya'da meşru görülen Serrac hükümeti karşısında General Hafter kuvvetlerini destekleyerek bu güçlerin ülkede silah zoruyla iktidarı ele geçirmelerinin yolunun açılmasında görmek mümkündür. Türkiye ile Serrac Hükümeti arasında imzalanan Türkiye Libya Münhasır Ekonomik Bölge Anlaşması, Serrac Hükümeti karşısında yer alan Hafter güçlerinin, bölgede Türkiye'nin bu tarzda proaktif bir anlaşma imzalamasına karşı olan ülkelerce desteklenmesine yol açmıştır. Nitekim Yunanistan, Anlaşma'nın Libya tarafınca kendilerine gösterilmemesini bahane ederek Libya elçisini sınır dışı etme kararı almış ve söz konusu Anlaşma'nın BM ve AB nezdinde şikâyetçisi olmuştur. Bu hamlelerin tamamı Anlaşma ile bölgede kurulması planlanan EastMed Boru Hattı projesinin Türkiye'yi dışlayan yönünü yerle bir etmesi, Türkiye'nin de kurulacak hat üzerinde söz sahibi olması gerekeceği sebepleriyle meydana gelmektedir.

İsrail, enerji politikaları konusunda hassas bir noktada olduğunu, Leviathan gazının bu hassas noktayı yerinden bir miktar da olsa kıpırdatmayı becerdiğini fakat bu noktanın varlığını yerle bir etmediğini halen hissetmektedir. Buna dönük olarak acil durumlarda kullanmak üzere bir doğalgaz tedariki buldurmak, elektrik ve ulaştırma sektörlerinde kullanmak üzere yeterli enerji güvenliğinin sağlanması, temel ve hayati endüstri sektörleri için enerji depolanması, enerji arzının tehlikeli hale dönüştüğü durumlarda kullanmak üzere dizel yakıtlarla çalışabilen ünitelerin buldurulması maddelerini (Report of Ministry of Energy of Israel, 2018: 17) politika olarak belirlemiştir. Bunları önlem mertebesinde alınan kararlar olarak değerlendirmek gerekirse geliştirilen enerji politikalarına alternatif vaziyette bir politika örgüsünün de temin edilmeye çalışıldığı görülebilecektir.

İsrail, doğalgaz ihracatına ayrıca önem vermektedir. Fakat doğalgaz ihracatı için gerekli yöntemin ne olacağı konusunda kesin bir yol çizilememektedir. Zira doğalgazın deniz yolu ile tankerle transfer edilmesi maliyetli bir yöntem olması nedeniyle hakkında şüpheler barındırırken aynı zamanda doğalgazın deniz üzerinden boru hatları ile transfer edilmesi de Libya ve Türkiye arasında imzalanan münhasır ekonomik bölge anlaşmaları sebebiyle sekteye uğramış gözükmektedir. Nihayetinde eğer İsrail doğalgazı boru hattı ile transfer etmek niyetinde ise karşısında ya Libya üzerinden Avrupa'ya

veya Türkiye üzerinden Avrupa'ya göndermek gibi iki seçenek arasında kalmıştır. Ancak bu iki devletle de arasında henüz enerji transferini şartlara bağlayacak bir anlaşma veya görüşme bulunmamaktadır. İsrail'in enerji politikalarının, değinildiği üzere nihai noktada ülkeyi bölgesindeki ülkelerle ılımlı ve uyumlu politikalar izlemeye, ortaklıklar ve anlaşmalar gerçekleştirmeye itmesi muhtemeldir.

Kaynakça

- Adirii Committee, Ministry of Energy of Israel (2018) Conclusions of the Professional Team For the Periodic Examination of the Recommendations of the Committee on Examining the Government's Policy in the Natural Gas Market Adopted in Government Decision 442 Dated June 23 2013,
- Akyener, Oğuzhan (2017) Doğu Akdeniz (EASTMED) Boru Hattı Projesi, TESPAM, <https://www.tespam.org/dogu-akdeniz-eastmed-boru-hatti-projesi/>
- BBC, (2019) "Erdoğan'dan 'Libya'ya askerimiz gider mi?' sorusuna yanıt: Yönetimden davet gelmesi bizim için hak doğurur", <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-50722336> Erişim 10.12.2019
- Bilgin, Mert, 2009. Geopolitics of European natural gas demand: supplies from Russia, Caspian and the Middle East. *Energy Policy* 37 (2009), 4482–4492.
- Cropsey, Seth and Brown, Eric (2014) *Energy: The West's Strategic Opportunity in the Eastern Mediterranean*, Hudson Institute Publishing.
- Energy World Website, <https://www.energyworldmag.com/leaders-of-cyprus-greece-and-israel-signed-agreement-on-eastmed-pipeline/>, Access Date: 12.12.2019
- Fischhendler Itay and Daniel Nathan (2014) In the name of energy security: the struggle over the exportation of Israeli natural gas, *Energy Policy* 70, pp.152–162.
- Gart J, Murray (1992) Israel: The warrior nation in search of peace, *Energy Policy*, November, pp. 1055-1059
- Griffiths, Steven (2017) A review and assessment of energy policy in the Middle East and North Africa region, *Energy Policy*, 102 pp. 249–269
- Grigoriadis, I. N. (2014). Energy Discoveries in the Eastern Mediterranean: Conflict or Cooperation? *Middle East Policy*, 21(3), pp. 124–133
- Henderson, Simon (2013) *Natural Gas Export Options For Israel and Cyprus*, Mediterranean Paper Series, The German Marshall Fund of the United States.
- IEA International Energy Agency (2019) Data For Israel, <https://www.iea.org/countries/israel> 04.12.2019
- IGI Poseidon Pipeline Project, <http://www.igi-poseidon.com/>

- Karakosta Charikleia, Doukas Haris, Psarras John (2009) Sustainable energy technologies in Israel under the CDM: Needs and prospects, *Renewable Energy*, 34, pp. 1399–1406.
- Michales Lucy and Tal Alon (2015) Convergence and conflict with the ‘National Interest’: Why Israel abandoned its climate policy, *Energy Policy* 87, pp. 480–485.
- Murison, Alexander (2008) Azerbaijan – Turkey – Israel Relations: The Energy Factor, *Middle East Review of International Affairs*, Vol. 12, No. 3, pp. 47-64
- NewEurope Website, <https://www.neweurope.eu/article/greece-cyprus-israel-east-med-gas-pipeline-reaches-washington/> Access Date: 12.12.2019
- Official Website for MFA Ministry of Foreign Affairs of Turkey, Türkiye’nin Enerji Stratejisi ve Profili, http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa Erişim 12.12.2019
- Official Website for the Ministry of National Infrastructure, Energy and Water, <http://www.energy-sea.gov.il/English-Site/About/Pages/Welcome-Page.aspx>, Access Date: 04.12.2019
- Official Website for the Ministry of National Infrastructure, Energy and Water, <http://www.energy-sea.gov.il/English-Site/Pages/Regulation/Policy.aspx>, Access Date: 04.05.2019
- Report of Ministry of Energy of Israel, Energy Economy Objectives for the Year 2030, http://www.energy-sea.gov.il/English-Site/Pages/Regulation/energy_economy_objectives_2030.pdf
- Ruble, Isabella (2017) “European Union energy supply security: The benefits of natural gas imports from the Eastern Mediterranean” *Energy Policy* Volume 105, pp. 341–353
- Ruble, Isabella (2017) European Union energy supply security: The benefits of natural gas imports from the Eastern Mediterranean, *Energy Policy*, Volume 105, pp. 341-353
- Sachinis, Harry (2012) Assessment of Pipeline Options into Greece from the Eastern Mediterranean, *Public Gas Cooperation*
- Sachs, Natan and Boersma, Tim (2015) The Energy Island: Israel Deals with its Natural Gas Discoveries, Policy Paper, Number 35, Foreign Policy at Brookings.
- Shaffer, Brenda (2019) Israel—New natural gas producer in the Mediterranean *Energy Policy* 39, pp. 5379–5387
- Stergiou, Andreas (2017) Russia’s Energy and Defense Strategy in the Eastern Mediterranean, *Economics World*, Mar.-Apr. Vol. 5, No. 2, pp. 101-119
- Winrow, Gareth M. (2016) The Anatomy of a Possible Pipeline: The Case of Turkey and Leviathan and Gas Politics in the Eastern Mediterranean, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, <http://dx.doi.org/10.1080/19448953.2016.1196012>